
KNJIŽNA POROČILA IN OCENE BOOK REVIEWS

464

GORAZD MAKAROVIČ: *SLOVENCİ IN ČAS. ODNOS DO ČASA KOT OKVIR IN SESTAVINA VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA*. Knjižna zbirka Krt; 94, Ljubljana: Krtina 1995, 446 str., povzetek, sl.

Dr. Gorazd Makarovič, višji muzejski svetnik na kustodiatu za ljudsko umetnost Slovenskega etnografskega muzeja, je s samosvojo trdoživostjo arhivskega "molja" in terenskega vsevidca uspel oživeti posameznice in posameznike vseh socialnih slojev zgodovine in zaznati družbene ter osebne časovne dimenzije v malenkostnih detajlih slovenske materialne kulturne dediščine. Njegova knjiga *Slovinci in čas* je tako veliko več kot samo skromen plod avtorjeve "radovednosti in strastne želje", da bi na primeru odnosa do časa predstavil kulturne spremembe in mentalno okolje prebivalc in prebivalcev Slovenije od njihove naselitve do današnjih dni.

Avtorjevo neprikrito spogledovanje z dediščino francoske historiografske šole *Annales* nam postane očitno takoj, ko odpremo knjigo. Že v vsebinski razdelitvi knjige vidimo, da Gorazd Makarovič poskuša v "zgodovini dolgega trajanja" čas predstaviti kot strukturo. Pri zgodovinski periodizaciji knjige se zato ni oprl na že preživete modele, temveč je zgodovinsko delitev utemeljeval na lastnih spoznanjih o vodilnih modelih odnosa do časa na Slovenskem. Po kratkem vendar izčrpnem uvodu, v katerem avtor opredeli osnovne kategorije in pojme ter pojasni svoja metodološka izhodišča in metode dela, si sledijo poglavja: pred kristjanizacijo – "naravni čas", visoki srednji vek – "božji čas", od poznega srednjega veka k industrializaciji – "čas je denar" in pot k ritmom druge polovice 20. stoletja – "čas ni naš gospod". Knjigo zaključí s podrobnim slovenskim in angleškim povzetkom, hvalevrednim stvarnim kazalom, obsežnim seznamom virov in literature, kjer pa bodo "časokusci" resnici na ljubo zaman iskali nekatere temeljne teoretične reference (od Emila Durkheima, preko Norberta Eliasa, do Barbare Adams) ter bogatim sklopom komentiranega slikovnega gradiva.

V prvem poglavju poskuša avtor s pomočjo rekonstrukcije načina življenja slovanskih prednikov v Sloveniji predstaviti njihov odnos do časa in njihove časovne perspektive. Pri tem izhaja iz poljedelstva in živinoreje kot dveh temeljnih gospodarskih oblik "alpskih Slovanov" in poskuša s primerjalno analizo maloštevilnih virov dokazati obliko poljedelskega koledarja, ki naj bi opredeljeval tudi njihov družbeni in osebni odnos do časa. Na primerih razumevanja nekaterih terminov za dele leta ali dneva in načinov pokopavanja nam avtor predstavi "naravni čas", ki ga, po njegovem mnenju, določujeta težko dokazljiv (in zato tudi vprašljiv) poljedelski koledar in iz njega izhajajoče ciklično razumevanje časa.

Začetek "božjega časa" je Gorazd Makarovič postavil v obdobje pokristjanjevanja "alpskih Slovanov", to je v obdobje, ko so se ti prvič srečali z julijanskim koledarjem in njegovim liturgičnim, natančno razdeljenim letom. Cerkev je z uvajanjem nedelj in praznikov cerkvenega leta širila svoj vpliv in omogočala delovanje fevdalnega družbenega reda. Koledarsko znanje se je zato razvijalo predvsem znotraj samostanskih zidov, koledarsko zavest in z njimi povezane podložniške dajatve pa so širili z rednimi in ponavljajočimi se bogoslužnimi obredi. Vzporedno s širjenjem koledarske zavesti spremlja avtor tudi štetje let po Kristusovem rojstvu in pomembnih oblastnikih, štetje dni v mesecu in uvajanje tedenskih ciklusov. Tako zvemo, da je ostal takratni dnevni čas za tlačane še vedno naravni, vezan na svetlobo in temo, na dan in noč, dočim je duhovščina že razdelila dan na ure molitev, ki so jih merili s sončnimi in vodnimi napravami. Družbeni čas je bil, kot ugotavlja avtor, vezan na biblijo in boga, od tod pa izvirajo tudi prve ideje o linearnem - božjem času, katerega del je zemeljski, ciklični, vendar končen čas. Za zemeljski čas zgodnjega srednjega veka je avtor našel že dovolj pisnih virov, da je lahko predstavil stopnje biografskega časa, ki jih zaznamujejo rojstvo, zrelost, vrh življenja s poroko, starost in smrt.

Največji del svoje knjige je Gorazd Makarovič posvetil obdobju od poznega srednjega veka do industrializacije, obdobju torej, v katerem je čas postal denar. Z neverjetno lahkotnostjo na eni in kritično doslednostjo na drugi strani nas avtor popelje skozi vsakdanja merjenja, sprejemanja, dojemanja in spreminjanja časa pri kleru, meščanih, tržanih, obrtnikih, trgovcih in kmetih. Seznanja nas z razširjenostjo in pomenom koledarjev in koledarskega časa, ki ga razgrinja na primerih uporabe rokopisnih in tiskanih koledarjev, posvetnih koledarjev in koledarskih rovašev, kmečkih in stoletnih pratik, datiranja in uveljavljanja štetja let po Kristusovem rojstvu. Pozoren je na socialno in profesionalno slojevitost takratnega prebivalstva Slovenije tako v mestu kot na vasi, kjer se z opisumenjevanjem širi koledarska zavest. To nam avtor razgrinja z zapisovanjem letnic na znamenjih, v meščanski arhitekturi, ob datiranju kmečkih hiš in predmetov kot tudi s socialno kulturno povednostjo grafitov. Na sledi vzrokov spreminjanja časa v blago nam opiše drobljenje dnevnega časa s pomočjo zvonjenja in oznanjanj cerkvenih zvonov ter sočasnega posvetnega oznanjanja časa, ki nam ga predstavi v instituciji nočnih čuvajev in širjenju urne orientacije s pomočjo javnih mehaničnih ur. Z mehaničnimi urami, javnimi in žepnimi, ki jih lahko na Slovenskem najdemo že v 16. stoletju, je človek dobil občutek nadzora nad časom in istočasno postal njegov popolni podložnik. To nam Makarovič dokazuje ob nizanju delovnih časov v mestu in na vasi. Cehovski, obrtni, manufakturni in na koncu industrijski delavnik se je tako daljšal vse do 1. svetovne vojne, ko so uzakonili osemurni delavnik. In če so se kmetje do sredine 18. stoletja tako na tlaki kot doma držali lagodnega delovnega ritma, ki so ga krojile potrebe, se začne njihov delovni ritem po agrarno-tehnični revoluciji noro povečevati.

Izhodišče za predstavitev spreminjanja družbenega in osebnega odnosa do časa avtor postavi v poznosrednjeveško obdobje ločitve cerkvenega in posvetnega časa. V mestih, teh trgovskih in obrtnih središčih, ki jim od 15. stoletja naprej tudi na Slovenskem narekujejo tempo meščani in njihov svetovni nazor, postane čas merilo profita in ne več absolutna božja (s)last. Spreminjal pa se je tudi agrarni čas slovenskega podeželja. Ritem cerkvenega leta se v tem obdobju dokončno spoji z agrarnim ritmom, kar nam avtor predstavi s primeri številnih pregovorov o letnih časih, ki se navezujejo na svetniške godove, s primeri uvajanja delovnih pogodb, sprememb v kmečkem življenju po gregorijanski koledarski reformi, s primeri vsebin kmečkih praznikov, pusta, pustnih

jedi, kmečkih datacij, pratik, zvonjenja, merjenja časa s pomočjo sončnih in mehanskih ur, lokalnih kazalcev časa itn.

Biografski čas avtor obuja s primerjalnimi opisi pomembnih življenjskih prelomnic (rojstvo, poroka, smrt) in časovnih dimenzij njihovih vsebin (dajanje imen, uvajanje priimkov, krst, pomen botrov, otroško delo, šolanje, obveze polnoletnosti, poročni obredi, pomen poroke, poročnih daril, pogrebne šege, pričevalnost nagrobnih napisov in različni zapisi merjenja osebne starosti v letih). Oseben odnos do časa se v tem obdobju kaže tudi v intenzivnem procesu individualizacije, o čemer se lahko seznanimo v odlični analizi dednega prava in z njim povezanih oporok, nagrobnikov in nagrobniških portretov ter življenjepisov. Pri tem ne pozabi na spremembe, ki so nastale na Slovenskem s protestantizmom, in na pomen socialnih razlik, ki se kažejo tudi v noši kot sredstvu izražanja skupinske pripadnosti in osebne individualnosti. Ena izmed posledic širjenja osebne individualizacije je tudi občutje osebne minljivosti, ki je na eni strani povezano s smrtjo in smrtnimi simboli (okostnjak, človeška lobanja, peščene in mehanične kolesne ure, tihožitja in upodobitve ruševin), na drugi pa s poudarjanjem veselja do življenja (v poudarjanju ženske lepote od 14. stoletja naprej, slikarskimi motivi ljubezni, razkošnimi oblekami, pričeskami in nakitom, prehrambeno in stanovanjsko kulturo). Življenje vezano na merljivi čas se je v tem obdobju prvič soočilo tudi s tegobo pomanjkanja časa. Avtor nam zato nazorno pokaže, kako so se s pomanjkanjem časa soočali v poznosrednjeveških mestih in na podeželju. Ob začetkih industrializacije je pozoren na žensko (ne)plačano delo in njihov odnos do časa. Pritisk pomanjkanja časa pa je pogojeval tudi nastanek in razvoj institucije prostega časa. Avtor nam tako diahrono predstavi prosti čas plemstva, duhovščine, meščanstva, proletariata in podeželskega prebivalstva in nas pri tem seznanja z razvojem gledališč, priljubljenostjo plesa, razširjenostjo iger in hazarda, družinskim pripovedovanjem, branjem in petjem, kulturo sprehodov in promenad, govori o vlogi društev, širjenju časopisov, priljubljenosti športnega udejstvovanja in uveljavljanju dopustov. To poglavje avtor zaključuje s sintetičnim pregledom magičnih in mitičnih prvin odnosa do časa. Ob tem ga zanimajo (dis)kontinuitete in vsebinske spremembe ter odnos Slovencev do magičnih praks, ki se v glavnem ukvarjajo z bodočnostjo: astrologija, alkimija, različne oblike magičnih praks, prerokbe, razširjenost pratik in sanjskih knjig, uporaba čarovnih formul in drugih oblik čaranja. Ne pozabi pa tudi na preteklost, ki se nazorno kaže zlasti v zgodovinski zavesti. Tako nam avtor predstavi prve zgodovinske knjige, proces uvajanja zgodovine kot samostojnega šolskega predmeta in sooči "uradno" zgodovino ter z njo povezano zgodovinsko zavest s pomenom ustnega izročila in kolektivnimi ter osebnimi spomini.

Zadnje poglavje ali kot pravi dr. Gorazd Makarovič pot k ritmom druge polovice 20. stoletja, kjer "čas ni naš gospod", uvede s predstavitvijo nekaterih epohalnih znanstvenih spoznanj v fiziki, naštevanjem tehnoloških inovacij, ki so vplivale na uveljavljanje novih časovnih predstav in razmišljanjem o potrošniški družbi in njenih vsebinah. Temu sledi avtorjevo izrazito osebno obarvano esejistično videnje družbenega razvoja na Slovenskem od druge svetovne vojne do danes, katerega zaključek ne more biti nič drugega kot poskus analize jugoslovanske ideološkopolične oblasti nad časom.

Z nizanem podatkov o ukinjanju verskih praznikov in uvajanjem novih javnih praznikov nam predstavi dekristjanizacijo koledarja. Analiza političnih deformacij planskega gospodarstva Jugoslavije in njenega predstavljanja javnosti mu služi za

dokazovanje teze o partijski oblasti nad prihodnostjo, tako kot poskuša z analizo predstavljanja NOB in oblastniške instrumentalizacije zgodovine kot utemeljitve novega družbenega reda prikazati, kako s(m)o živeli v diktaturi s popolno partijsko oblastjo nad preteklostjo. Družbeni osebni odnos do časa v zadnjih 50. letih nam avtor predstavi preko subjektivnega videnja in približnih ocen o preživljanju prostega časa v mestih in na vasi, dnevnega ciklusa vezanega na delavnik, pomena in vloge priložnostnega dela na dnevni cikel, vpliva radia in televizije na dnevni ritem, širjenja "perifernih" verovanj, stanja in sprememb v politični in zgodovinski zavesti.

S poskusom kritike ritmov socializma v Sloveniji se je dr. Gorazd Makarovič sicer uvrstil med tiste redke slovenske etnologe, ki so se soočili s vprašanjem vpliva državne ideologije na način življenja Slovencev in Slovenk v SFRJ. Ker pa nas avtor že v uvodu opozori, da je v zadnjem poglavju opustil znanstveni aparat, nas ne sme začuditi, če je večina avtorjevih izpeljav zgolj hipotetične narave in zato iz znanstvenega zornega kota tudi vprašljivih. Seveda lahko rečemo, da so dekrstijanizacija koledarja, uvajanje novih praznikov in ideološka reinterpretacija zgodovine eni izmed kazalcev oblastniških anomalij. Vendar pa jih v takšni ali drugačni obliki najdemo v vseh modernih državah in tudi v današnji Sloveniji.

Pri družbenem in osebnem odnosu do časa avtor ugotavlja izboljšanje gmotnega položaja večine prebivalstva po 60. letih in s tem povezane kvalitativne premike, ki so se izražali predvsem v izrabi prostega časa. Ob tem pa prepogosto zaide v posploševanja in v neutemeljene primerjave. Res je, da so kmetje le izjemoma hodili na dopuste in živeli v težjih gmotnih pogojih, (ki se mimogrede niso kaj dosti spremenili in se ob pričakovanem vstopu v Evropsko skupnost verjetno tudi ne bodo), vendar pa tudi na "obljubljenem" Zahodu tega, zaradi specifike njihove dejavnosti in z njo povezanega odnosa do časa, niso nikoli množično počeli. Prav tako je vprašljivo njegovo primerjanje našega petdnevnega 42-urnega delovnega tedna z razvitimi zahodnimi državami, kjer naj bi delali največkrat manj kot 40 ur. Kolikor je meni znano, so krajši delovni teden v nekaterih državah uvedli kot odgovor na rast števila brezposelnih, na Japonskem imajo še danes le sedemdnevni dopust, v ZDA pa daljši dopust tako ali tako pomeni prekinitev delovnega razmerja. Podobne kritične pripombe bi lahko navedli tako za vprašanje sive ekonomije, kot tudi za širjenje novih idej in form duhovne kulture potrošniške družbe in nekritičnega sprejemanja potrošniških dobrin. Zato lahko pregled tega poglavja zaključim z ugotovitvijo, da se je Gorazd Makarovič z izbiro esejistične oblike poslovil od kritične historične obravnave virov in njihove analitične interpretacije in v tem poglavju dobesedno ostal zgolj "na predlogu za razumevanje bližnje preteklosti", kot omenja sam v uvodu.

Pravo bogastvo knjige Slovinci in čas pa je v analitični obdelavi številnih zgodovinskih, kulturno-zgodovinskih, etnoloških, literarnih, umetnostnozgodovinskih in filozofskih virov, s pomočjo katerih nam je dr. Gorazd Makarovič predstavil človeka in ljudi, ki so prebivali na ozemlju Slovenije, "kot zgodovinsko družbeno in kulturno bitje, ki je oblikovano od časa in oblikuje čas" (Makarovič 1995: 8). S knjigo Slovinci in čas smo tako dobili monumentalno delo za razumevanje tiste dolge preteklosti, ki naj bi jo vsak od nas nosil v svoji zgodovinski zavesti, in ki je, zaradi tematske inovativnosti, kritičnega odnosa do virov in analitične interpretacije ne moremo umestiti v vrtilčarske registre ene same stroke. Uporaba enotne metodološke sheme v vsakem poglavju je avtorju omogočila, da se je izognil pastem analize tisočletnega spreminjanja odnosa do

časa na Slovenskem. Z enotnim strukturalnim razpredanjem koledarskega časa, dnevnega časa, družbenega in osebnega odnosa do časa, biografskega časa in osebnega občutja časa nam avtor iz poglavja v poglavje razlaga vsakokratni vsakdan časovne ujetosti in perspektiv posameznika. Avtorjevemu izbranemu jeziku, ki je oplemeniten še z (v Sloveniji) izumirajočo duhovitostjo, in njegovi sposobnosti analitične rekonstrukcije se moramo zahvaliti, da branje kljub množicam raznovrstnih podatkov ne postane dolgočasno. Nasprotno! Tako znanstveni kot ljubiteljski bralec in bralka bosta hitro doumela, da se Gorazd Makarovič ne mota okrog različnih zgodovinskih kontekstov, temveč iz njih, s svojo razlago časovnih razsežnosti vsakdana preprosto in brez težav vstopa in izstopa. Hvalevredna lastnost in redka sposobnost, ki pa ji avtor na žalost ne ostane zvest do konca knjige.

468

Avguštin je v svojih Izpovedih zapisal: "Če me nihče ne vpraša, vem, kaj je čas. Če me pa kdo vpraša, kaj je čas, mu ne vem odgovoriti." In če se tudi vama, draga bralka in bralec, postavlja podobno vprašanje, se bosta s knjigo Gorazda Makaroviča, s tem ubesedenim časovnim strojem zagotovo približala razumevanju srčike diskurza, ki mu pravimo čas.

Borut Brumen

BORUT BRUMEN: *NA ROBU ZGODOVINE IN SPOMINA*. Urbana kultura Murske Sobotne med letoma 1919 in 1941. - Murska Sobota : Pomurska založba, 1995, 179 str. : ilustr.

Slovenska etnologija se z raziskovanjem urbanih okolij ukvarja zadnjih trideset let. V tem času je izšlo nekaj monografskih del, katerih predmet so slovenska mesta. Največ pozornosti smo doslej posvetili Ljubljani in Mariboru. Mestne problematike smo se večinoma lotevali preko preučevanja posameznih mestnih predelov in profesionalnih oziroma socialnih skupin, predvsem delavstva, kar nekaj pozornosti pa smo posvetili tudi družabnemu življenju v mestu. Dosedanje urbane raziskave so bile usmerjene predvsem v okolja, ki so že imela formalni status mesta in v obdobja, ko je bila urbana kultura že bolj ali manj izoblikovana (v večini primerov gre za obdobje med prvo in drugo svetovno vojno).

Tovrstnim delom se je pridružila knjiga Boruta Brumna *Na robu zgodovine in spomina, Urbana kultura Murske Sobotne med letoma 1919 in 1941*. Gre za nekoliko prirejen tekst magistrske naloge, ki jo je avtor zagovarjal leta 1993 na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani. Na osnovi literature ter arhivskih, časopisnih in ustnih virov je skušal rekonstruirati razmere v Murski Soboti v obdobju med prvo in drugo svetovno vojno. Precejšen pomen imajo spomini informatorjev oziroma "doživeta zgodovina". Zanimalo ga je mesto v celoti in tudi vsi njegovi prebivalci. Brumnova knjiga ni le prvo etnološko delo o Murski Soboti, temveč doslej sploh edino delo, ki se celoviteje loteva omenjenega mesta.

Brumnovo delo se v nekaterih vidikih razlikuje od dosedanjih tovrstnih slovenskih etnoloških del. Kot predmet raziskave si je izbral manjši kraj, ki kljub številnim urbanim funkcijam in mestnemu značaju nima uradnega statusa mesta in kjer se urbanost šele oblikuje. Medtem ko se je doslej večina avtorjev ukvarjala le s posameznimi socialnimi sloji nekega urbanega prostora (npr. delavstvo, (malo)meščanstvo), Brumen upošteva